До:
Общото събрание на Гражданската и Търговската колегия на Върховния касационен съд на Република България

От:
Секция „Гражданскоправни науки“ към Института за държавата и правото при Българската академия на науките

СТАНОВИЩЕ

ПО ТЪЛКУВАТЕЛНО ДЕЛО № 3/2025 Г. НА ОСГТК

УВАЖАЕМИ ВЪРХОВНИ СЪДИИ,

Във връзка с изпратената до Секцията по гражданскоправни науки към Института за държавата и правото при Българската академия на науките покана, представяме настоящото становище по въпросите, предмет на тълк. дело № 3/2025 г. на ОСГТК на ВКС.

I. По първия въпрос

Първият въпрос гласи: ***„Има ли право съдът на преценка дали са налице обстоятелствата за оказване на безплатна правна помощ по реда на чл. 38, ал. 1 от Закона за адвокатурата при направено искане по чл. 38, ал. 2 от същия закон, или тя е предоставена единствено на договарящите се, и обстоятелствата не подлежат на проверка от съда?“***

За да бъде даден отговор на този въпрос, считаме за необходимо да се вземат предвид следните съображения:

Разпоредбата на чл. 38, ал. 2 ЗА е изключение от общото правило на чл. 78, ал. 1 и ал. 3 ГПК, защото предвижда възможност за заплащане на адвокатско възнаграждение от насрещната страна по делото (независимо дали тя има качеството на ответник или ищец), макар такова да не е платено от другата страна, тоест да не е реално сторен подобен разход. Освен това, отново като изключение от принципно уреденото в ГПК положение, възнаграждението се присъжда не на клиента (страната по делото), а на адвоката, оказал безплатно правно съдействие и защита (или съгласно новата разпоредба на чл. 38, ал. 3 ЗА на съответното адвокатско съдружие или адвокатско дружество[1]).

Приложното поле на правилото на чл. 38, ал. 2 ЗА се извежда посредством препращането към към случаите на разрешената от Закона безплатна адвокатска помощ по смисъла на чл. 38, ал. 1 ЗА. Видно от посочената норма законодателят е преценил, че безплатната адвокатска помощ е

1 Новата алинея следва да се тълкува корективно, като изискването клиентът да е близък или роднина очевидно следва да се отнася до някой от адвокатите, които са съдружници или работят по договор за постоянна работа или сътрудничество с адвокатското дружество.

форма на изключение и е допустима при изрично регламентирани случаи. По-конкретно, лицата, на които може да бъде оказана безплатна адвокатска помощ са разпределени в 5 категории: 1. лица, които имат право на издръжка; 2. материално затруднени лица; 3. роднини, 4. близки и 5. друг юрист. За да бъде присъдено възнаграждение на адвоката по чл. 38, ал. 2 ЗА, страната по делото, която е негов клиент, следва да попада в някоя от тези категории, като няма пречка да попада едновременно и в няколко от тях.

Въпреки наглед ясната уредба, законът в същината си съдържа непълнота по отношение на въпросите има ли съдът право на преценка относно наличието на предпоставките по чл. 38, ал. 1 ЗА за предоставяне на безплатна адвокатска помощ, в случаите когато по съответното производство се претендират подобни разноски, респективно при какви условия и в какъв обхват следва да се извършва подобна преценка. Именно тази непълнота е породила и противоречивата съдебна практика, дала повод за образуването на настоящото тълкувателно дело.

Следва да се посочи, че разпоредбата на чл. 38, ал. 2 ЗА претърпя изменение с ДВ. 17 от 2026 г., което обаче е свързано с промяна в механизма за определяне на самия размер на адвокатското възнаграждение, но не и с въпроса, предмет на настоящото тълкувателно дело. В този смисъл, редакцията на нормата не преодоля горепосочената непълнота и поставеният за решаване въпрос е все още актуален[2].

1. Относно принципния въпрос

Както е посочено по-горе, хипотезите, при които е допустимо присъждане на възнаграждение за оказана безплатна адвокатска помощ, са 5 отделни такива. Въпросът, предмет на тълкувателното дело, е поставен общо за всички тях. **Нашата позиция е, че несъмнено съдът има право на преценка дали са налице обстоятелствата по чл. 38, ал. 1 ЗА**. Правомощието да се извършва преценка не може да бъде изключена изцяло и отнапред по няколко основни съображения.

На първо място, изключването на каквато и да е възможност за преценка от страна на съда, би създало положение, при което самото искане за присъждане на възнаграждение, съдържащо твърдение, че е предоставена безплатна помощ по реда на чл. 38 ЗА, ще се окаже обвързващо за съда. Подобно положение е несъвместимо с принципите на гражданския ни процес, най-малкото защото би създало предпоставки за злоупотреба и би могло да увреди интереса на насрещната страна, която е трето лице по отношение договора между адвокат и негов клиент. Достатъчно в тази връзка би било да се посочи като краен пример ситуация, при която се твърди, че клиентът е роднина на адвоката, без обективно да има това качество. Подобно действие би нарушило изискването за добросъвестно упражняване на процесуални права съгласно чл. 3 ГПК и от него не следва да се черпят ползи, но същевременно, ако съдът не разполага с възможност за преценката на това обстоятелство, той би бил длъжен да присъди разноски, каквито по смисъла на Закона не се дължат. Това положение е недопустимо. То противоречи и на още един основен принцип на процеса, уреден в чл. 12 ГПК – този за преценката на доказателствата и доводите на страните от страна на съда по вътрешно убеждение. Без съдът да има възможност да извърши своята преценка, той не би могъл да формулира нито диспозитива на своето решение, нито да изложи мотивите си към него, включително и по отношение на въпроса за разноските. Няма законово основание, което да забранява извършването на подобна преценка, но същевременно същата следва да бъде извършвана в рамките на разумното.

---

[2] Тук следва да се спомене и трайно споделяното от Секция „Гражданскоправни науки“ към Института за държавата и правото при Българската академия на науките разбиране, че непълнотите в Закона не следва да бъдат „запълвани“ по пътя на тълкуването от страна на съда, а е необходимо към нормотворческата дейност да бъде подхождано с повече прецизност и внимание от българския законодател.

На второ място, като всяка правна норма, разпоредбата на чл. 38, ал. 2 във връзка с ал. 1 ЗА изисква сбъдване на някоя от предвидените хипотези, за да може се приложи диспозицията на уреденото в нея правило. В този смисъл, за да се присъди възнаграждение за безплатна адвокатска помощ, то по делото следва да бъде установено съществуването на някоя от хипотезите на чл. 38, ал. 1 ЗА. Както беше посочено по-горе, в действащото българско право липсва специална норма, изключваща априори съдебен контрол за обективното наличие на релевантната хипотеза, поради което на общо основание на съда не би могло да бъде забранено да извърши подобна проверка.

За пълнота на изложението следва да се изтъкне, че искането за присъждане на възнаграждение по чл. 38, ал. 2 ЗА, за да бъде редовно процесуално изявление, трябва да съдържа ясно посочване на основанието за оказване на безплатната адвокатска помощ. Бланкетно посочване на самата разпоредба не изпълнява изискванията за редовност. Следователно, искането следва да съдържа конкретни твърдения, от които да става ясно на коя или кои от хипотезите на чл. 38, ал. 1 ЗА се отправя претенция. Съдът на общо основание следи за редовност на изявлението.

2. *Относно обхвата и условията за извършване на преценка*

Естествено, за да бъде решението по тълкувателното дело в състояние ефективно да доведе до уеднаквяване на практиката и съответно редуциране на трудностите пред правоприлагането, е необходимо да се разгледа въпросът и за обхвата и условията на дължимата преценка от страна на съда. Следва да се държи сметка, че хипотезите на допустимата безплатна адвокатска помощ се различават съществено помежду си, поради което се налага тяхното групиране и отделно разглеждане, тъй като режимът на дължимата проверка не може да бъде еднакъв за всички.

Преди да бъдат разгледани спецификите все пак, заслужава да бъде подчертано, че при всички хипотези, в допълнение към служебната проверка за редовност, по аргумент от т. 1 от Тълкувателно решение № 6 от 06.11.2013 г. по тълк. д. № 6/2012 г. на Върховен касационен съд, ОСГТК съдът винаги следва да провери дали има доказателство, че е уговорено оказаната адвокатска помощ да е безплатна, а именно дали е налице договор между адвокат и клиент, предвиждащ безплатна помощ, което е различно от хипотеза на уговорено, но неплатено навреме възнаграждение. В случая се касае до проверка, аналогична на тази дали хонорарът е платен в общия случай на чл. 78 ГПК, каквато проверка съдът така или иначе прави, включително чрез събиране на доказателства за извършеното плащане, като например платежно, извлечение от банкова сметка и др.

Що се касае до наличието на специалните основания по чл. 38, ал. 1 ЗА, то с оглед диспозитивното начало и принципа за процесуална икономия в общия случай би било безпредметно при липса на възражение/оспорване от насрещната страна съдът да извършва нарочна проверка за наличие на основанията за оказване на безплатна помощ, още повече че това касае страничния спрямо главния предмет на делото въпрос за разноските. Ако насрещната страна не се противопостави на искането по чл. 38, ал. 2 ЗА, би било ненужно да се извършва служебна проверка, освен в случаите когато съдът следи служебно за интереса на някоя от страните по делото, или пък когато подобно искане противоречи на събраните по делото доказателства, които служат за формирането на вътрешното убеждение на съда, включително и по отношение на въпроса за разноските.

Първа група хипотези:

Качествата роднина и колега юрист попадат в една обща група, защото по принцип са лесно установими посредством документи, съответно извод за тяхното обективно наличие не изисква съвкупна преценка от правна и фактическа страна на множество доказателства, нито се свърза със строго лична преценка на адвоката. Адвокатът, оказал безплатната помощ, следва да се е уверил, че клиентът спада към съответната категория преди поемането на ангажимента, респективно снабдяването с писмено доказателство за съответното обстоятелства от клиента/адвоката в общия

случай не би трябвало да представлява извънредна трудност. В много редки случаи теритично затруднения би имало, когато роднинската връзка е далечна, при което е мислимо да се приложат правилата, относими за третата група, посочена по-долу, но това на практика ще бъде по-скоро изключение.

Ето защо при евентуално оспорване на наличието на основанието за оказване на безплатна помощ, няма каквото и да било основание да забраним на съда да провери налице ли е това качество у клиента, нито да освободим претендиращия разноските от тежестта за доказване, тъй като обратното би позволило злоупотреба с право. Още повече, че обикновенно в случая се касае до елементарна проверка, която не предполага особена трудност.

Втора група:

Качеството лице, имащо право на издръжка, в едни случаи също може да бъде лесно установено чрез елементарна документална проверка – например, когато е налице съдебно решение в полза на клиента, установяващо или присъждащо издръжка. В тези случаи за него следва да се прилага разрешението, посочено за първата група.

В други случаи обаче, ако липсва титул за издръжката (а такъв не винаги се изисва от закона), преценката за наличие на това качество би предпоставила по-сложна правна проверка и за нея режимът следва да е като за третата група хипотези.

Третата група:

Тази група включва материално затруднените лица и близки, които са именно хипотезите, пораждащи най-много трудности в практиката (към тази група следва да се причислят и лицата, имащи право на издръжка, в случаите когато това твърдяно право не е установено по съдебен път към момента на искането по чл. 38, ал. 2 ЗА).

Поставянето в една обща категория се дължи на това, че при тях липсват ясни законови критерии (за близки и за материално затруднени лица), адвокатът е направил лична преценка на относимите факти към момента на поемане на ангажимента, а същевременно пълноценната проверка за наличие на основанието би предпоставила един обременителен процес по събиране на доказателства и тяхна съвкупна преценка.

По отношение понятието „близки" отнапред е ясно, че това касае вътрешно усещане на самия адвокат, тоест е аспект от психичния му живот. Близостта може да намира различни проявления, като за да бъде редовно искането следва да бъде посочено в какво се състои близостта и какво е естеството на отношенията между адвоката и клиента. Доколкото чл. 38 ЗА е изключение от общия режим, не всеки познат на адвоката следва да се третира като негов близък. Близостта следва да се разгледа като особено силна емоционална връзка между лица. Несъмнено е обаче, че изследването на този въпрос би изискало събиране на доказателства, които вероятно в повечето случаи дори няма да са писмени.

Що се касае до материалната затрудненост, то освен факта, че в закона няма точно установени критерии кога едно лице спада към тази категория, нито точно определен ред за установяване, е важно да се посочи, че самата преценка е извършена от адвоката, поел защитата на страната, **към момента на сключване на договора между тях** и то на база **на известните му факти за положението на лицето**. С оглед на това, при евентуално оспорване, за адвоката не би представлявало извънредна трудност да посочи обстоятелствата и да представи писмените доказателства (ако разполага с такива), които изначално е взел предвид при поемане на безплатния ангажимент, респективно няма легитимна причина да не се изяснят и представят същите. В крайна сметка подобно усилие от негова страна би довело до увеличаване на шансовете за получаване на съответното заплащане.

Същевременно изрично трябва да се държи сметка, че адвокатът разполага с ограничен инструментариум за проверка на цялостното имуществено състояние на клиента. В този смисъл не могат да бъдат изключени хипотези, когато адвокат е бил подведен от своя клиент за реалното му имуществено състояние, но добросъвестно е предоставил безплатната помощ, в който случай няма основание положеният труд да не бъде заплатен по реда на чл. 38, ал. 2 ЗА (в подобна хипотеза интересът на предоставилия безплатно адвокатска помощ адвокат следва да бъде предпочетен пред този на загубилата делото страна). Обратно, ако пък е налице хипотеза, при която адвокатът изобщо не е извършил дори елементарна преценка дали клиентът е материално затруднен, то би било налице едно недобросъвестно упражняване на процесуални права, което не следва да бъде поощрявано.

Освен липсата на точни критерии за преценка, то законът не е предвидил и нарочен ред за проверка от страна на съда дали лицето е материално затруднено. Проверката за наличие на основание за освобождаване от такси и разноски по чл. 83, ал. 2 ГПК не може да бъде прилагана по аналогия, доколкото тя касае публични вземания и в интерес на фиска следва да се извърши засилен контрол, докато присъждането на възнаграждения между страните касае частен интерес.

Видно е следователно, че преценката дали са налице основания от тази трета група в множество случаи би изискало събиране и анализ на доказателства, и то далеч не винаги писмени такива, което нерядко може да се окаже обременително от правна и фактическа страна (дори по-сложно от спора по същество), а не това все пак не е главната задача и предмет на съответното спорно производството. Поради тази причина проверката за спазване на гореопосочените основания не трябва да се превръща в своеобразен фокус на съответното спорно производство, на процес в процеса. Ето защо нормата на чл. 38 ЗА следва да се прилага по начин, по който да се балансират интересите на насрещните страни и самия адвокат, като обаче се държи сметка за процесуалната икономия и за главната задача на делото – да реши спора по същество.

По изтъкнатите причини не може да се очаква провеждане на пълно и главно доказване на основанията за присъждането на разноските, което практически би предпоставило провеждане на самостоятелно съдебно дирене с отделен от главния предмет. В тези случаи, при оспорване от насрещната страна, разумното тълкуване на нормата би било съдът да се ограничи до една външна проверка дали заявените обстоятелства и представените документи (ако има такива) попадат в съответната хипотеза на чл. 38, ал. 1 ЗА (сходно до преценката за вероятна основателност на иск) или пък обратно - дали се опровергават от наличните по делото доказателства или от ангажираните от насрещната страна такива.

В случай на направено от насрещната страна възражение за злоупотреба/недобросъвестно упражняване на права например, не следва да бъде отказана възможността да се ангажират доказателства (вкл. и в производството по чл. 248 ГПК например). Освен това, преценката дали правото е упражнено добросъвестно следва да се извършва по отношение на адвоката, доколкото в негова полза е предвидено присъждане на възнаграждението. Ако адвокатът, който действа като професионалист не е положил дори минимално усилие, за да обоснове наличието на основание по смисъла на чл. 38, ал. 1 ЗА, то в крайна сметка неговата претенция не следва автоматично да бъде уважавана. Същевременно преценката от страна на съда не трябва да обхваща действителността на сключения с клиената му договор, а основателността на отправеното искане за присъждане на разноски, с оглед на съответствието на отправените по делото твърдения и събрани доказателства с предвидените в Закона хипотези.

В обобщение:

Съдът има право на преценка дали са налице обстоятелствата за предоставяне на безплатна правна помощ по реда на чл. 38, ал. 1 от Закона за адвокатурата при направено искане по чл. 38, ал. 2 от същия закон.

Служебно следва да се следи за редовността на искането за присъждане на възнаграждение, вкл. дали е посочено по ясен и точен начин основанието за оказване на правна помощ, както и за факта дали предоставената помощ е безплатна спрямо клиента.

Относно наличието на основанието за оказване на безплатна помощ, проверка следва да се извършва само при оспорване от насрещната страна, или при наличието на доказателства по делото, които опровергават основанието на искането за присъждане на разноските. В хипотезите, когато основанието е документално установимо (клиент роднина, юрист или лице със съдебно установено право на издръжка), същото следва да бъде установено чрез представянето на съответния документ. В останалите хипотези (близки, материално затруднени лица и лица, имащи право на издръжка, което не е съдебно признато), съдът следва да прецени основателността на искането с оглед на отправените по делото твърдения и събраните доказателства.

II. По втория въпрос

Вторият въпрос гласи: *„Дължат ли се разноски по смисъла на чл. 36 от Закона за адвокатурата във връзка с чл. 78, ал. 3 от Гражданския процесуален кодекс за заплатено адвокатско възнаграждение за изготвен отговор на касационна жалба на насрещната страна, когато и двете страни са подали касационни жалби, по които не е допуснато касационно обжалване?“*

Като предварително уточнение заслужава да бъде изтъкнато, че макар формулираният въпрос да касае специално хипотезата на недопуснато касационно обжалване, то поставеният проблем в същината си важи и при останалите случаи на неуспешно обжалване (независимо дали въззивно или касационно, при което жалбите са разгледани по същество и отхвърлени), респективно разрешението следва да бъде еднакво.

Общата постановка на режима на присъждане на разноски в исковия процес се извежда от правилата на чл. 78, ал. 1 и ал. 3 ГПК. От тях се вижда, че право на разноски има страната, за която процесът приключва благоприятно (в общия случай прекратяването на делото е приравнено на благоприятен за ответника изход съгласно нормата на чл. 78, ал. 4 ГПК). Законодателят обаче е отчел, че исковото производство не винаги завършва изцяло благоприятно за една от страните. Напротив, възможно е както частично уважаване на иск, така и уважаване на някои от съединените искове, както и комбинация от двете. Ето защо законът е предвидил изискването за съразмерност между подлежащите на възстановяване разноски (вкл. и адвокатско възнаграждение) и уважената, респективно отхвърлена част.

Този общ режим се прилага съответно и в рамките на въззивното и касационното производство, като инициращата инстанционен контрол страна има право на разноски съразмерно с изхода на спора относно обжалваната от нея част от решението, респективно ответникът по жалбата има право на разноски за защита срещу жалбата съразмерно на отхвърлената част.

По отношение на хипотезата, при която и двете страни са подали касационна жалба, която не е довела до успешно за тях касационно разглеждане, няма нормативно основание да бъде изключена приложимостта на посочения по-горе общ режим. Липсва специално правило, че в този случай разноските за адвокатско възнаграждение остават за сметка на страните. Липсва правило и за тяхното своеобразно прихващане по основание (прихващане би било възможно едва след определяне на конкретните размери на насрещните претенции за разноски и то при наличие на

нарочно възражение за прихващане от страна). Напротив, идеята на законодателя, според която **поначало следва да бъдат присъдени платените разноски за реално положен адвокатски труд в полза на правоимащото по спора лице**, на общо основание следва да намери своето проявление и тук.

Когато двамата касатори са обжалвали решението в различни части, всеки ответник по касационна жалба (КЖ) е подал отговор, но подадените КЖ не са допуснати до касационно разглеждане по същество, следва извод, че всеки ответник по КЖ е упражнил успешно защита досежно различна част от решението. Материалният интерес по всяка КЖ се определя самостоятелно и по правило не е еднакъв, а разноските (чийто размер икономически е функция на материалния интерес) следва да се присъждат съразмерно на изхода на спора.

Нещо повече, фактът, че КЖ е подаден от една от страните, не може да влоши нейното положение и да й бъде отказано изплащане на разноски, които е била принудена да направи, за да упражни правомерно защита срещу неоснователна КЖ на другата страна. Обратното би привилегировало страната, която неоснователно обжалва решението в по-голямата му част. Например, при иск уважен на 90% е явно, че материалният интерес по КЖ срещу отхвърлената част и материалният интерес по КЖ срещу уважената част се разминават и общото изключване на правото на разноски ще доведе до несправедлив резултат. От друга страна, обстоятелството, че КЖ е подадена неоснователно, ще доведе до неблагоприятната последица за касатора, изразяваща се в заплащане на разноските на насрещната страна по нейната защита, но тази последица не трябва да се разширява по обхват. Също така, не трябва да се пропуска и фактът, че отделните обжалваеми части от решението често се различават не само по размера на материалния интерес, но и по естеството на исковете и на правния спор, които са техен предмет (при съединени искове например), тоест изготвянето на КЖ и на ОКЖ представляват две съществено различни задачи.

В този смисъл, съдът следва да определи самостоятелно разноските, дължими на всяка страна, с оглед на изхода от спора.

За пълнота на изложението следва да се посочи, че в практиката често адвокатското възнаграждение се уговаря за инстанцията общо (и в това число се отнася както до изготвяне на КЖ, така и срещу отговор на КЖ). Също толкова допустима и приемлива обаче е и хипотезата на уговаряне на отделен хонорар за подаване на КЖ и такъв за защита срещу КЖ на насрещната страна. В условията на пазарна икономика размерът на дължимото адвокатско възнаграждение се определя с оглед размер на обжалваемия интерес (доколкото именно на база на този интерес адвокатът преценява своята потенциална отговорност и риска от поемане на даден ангажимент), а обжалваемият интерес за обжалване на решение в неизгодна част и обжалваемият интерес за защита срещу жалба на другата страна очевидно се изчисляват на различна база. Поради различния момент на стартиране на процесуалните срокове за обжалване от двете страни, често страната, която желае да обжалва решение в неизгодната за нея част, към момента на ангажиране на своя адвокат не е в състояние да знае дали ще трябва да се защитава срещу жалба на насрещната страна. Поради това за тази страна няма икономически интерес да поема задължение за плащане на адвокатско възнаграждение, изчислено върху целия потенциален спорен предмет, респективно за адвоката пък няма интерес да поема задължение да осъществява процесуална защита и по обжалване, и по защита в замяна на възнаграждение, ценообразувано само върху обжалваемия от неговия клиент интерес. Процесуалният закон допуска също така подаване на насрещни жалби, след погасяване на момента за депозиране на главна жалба, което допълнително демонстрира, че уговарянето на отделни хонорари в редица процесуални ситуации е по-удачно за страните и техните адвокати. В този смисъл, наличието на отделен хонорар е напълно разбираема и житейски оправдана хипотеза.

Независимо от начина, по който страните са уговорили адвокатското възнаграждение (дали за инстанцията като цяло или отделно възнаграждение за обжалване и за защита), то разрешението по същество следва да бъде еднакво и да се процедира на база на общото правило, при което всяка страна има право на разноски съразмерно на частта, за която процесът е приключил благоприятно за нея. Единствената разлика е, че при недопускане до разглеждане и на двете КЖ, в случай на общо уговорен хонорар съдът следва да направи пропорционално изчисление и условно разделение на общо уговореният хонорар спрямо различните обжалвани части, а при отделно уговорени хонорари за обжалване и защита не се налага съдът да извършва сам разграничението, тъй като то е вече определено между адвоката и неговия клиент. Тази разлика обаче не касае главния въпрос, предмет на тълкувателното дело.

Единствено в хипотези, при които и двете страни обжалват решение в една и съща част, например с твърдение за неговата нищожност, е ясно, че никоя страна не би имала право на разноски. Но това е изключение, а и в подобна ситуация е трудно мислимо да се говори за успешно проведена защита, щом самият ответник по КЖ цели същия краен резултат със своята КЖ, и този резултат не е постигнат.

В обобщение: Разноски по смисъла на чл. 36 от Закона за адвокатурата във връзка с чл. 78, ал. 3 от Гражданския процесуален кодекс за заплатено адвокатско възнаграждение за изготвен отговор на касационна жалба на насрещната страна, когато и двете страни са подали касационни жалби, по които не е допуснато касационно обжалване се дължат.

Становището е изготвено съвместно от гл. ас. д-р Атанас Блидов, докторант Стефан Василев, докторант Георги Гайдаров и докторант Даниел Здравков.

С уважение,

П. Бончовски,

Ръководител на Секцията по гражданскоправни науки към Институт за държавата и правото при Българската академия на науките